

بررسی مقدار و کیفیت نفقه زوجه از منظر آیات و روایات

مرضیه محمدی^۱

چکیده :

نفقه از مباحث حائز اهمیت حقوق زنان است که در دین اسلام در حیطه خانواده به این موضوع اهمیت ویژه ای داده شده است. ضرورت تالیف این مقاله از این جهت است که خداوند منان برای حفظ آرامش خانواده از یکسو پرداخت نفقه و فراهم کردن ما یحتاج زندگی زن را بر مرد واجب کرده است و از سوی دیگر زن را به اطاعت و تمکین از مرد در مسائل زناشویی توصیه میکند. مقاله حاضر با هدف بررسی مقدار و کیفیت نفقه از دیدگاه آیات و روایات است. نفقه می بایست متناسب با شان و جایگاه زن باشد و این مطالعات بر اساس مطالعات کتابخانه ای می باشد.

کلید واژه : نفقه ، خانواده ، زوج

^۱ طلبه سطح سه رشته مشاوره خانواده با رویکرد اسلامی

مقدمه :

خانواده در جوامع اسلامی از ارکان مهم و اساسی می باشد که از دیدگاه محققان و روانشناسان تشکیل خانواده باعث تکامل روحی ، تامین محبت ، آرامش، ارضای غرایز جنسی، سلامت جسم ، جان و بقای نسل می گردد و در اکثر خانواده های ایرانی زنان در بقای نسل و تربیت فرزندان بیشترین مشقت و سختی را تحمل می کنند و اداره خانه در امور داخلی منزل بر عهده زن می باشد. خداوند با در نظر گرفتن جایگاه حقیقی زن، حقوق و ویژگی های را برای او در نظر گرفته است و تامین هزینه های زندگی را بر عهده مرد قرار داده است. نفقه در ازدواج دائم تحت شرایطی بر مرد واجب می باشد که این وجوب نفقه زن را از دغدغه های مالی رهایی می بخشد تا بتواند با خیالی آسوده به حفظ کانون گرم خانواده خویش بپردازد. نفقه عبارت است از مسکن ، البسه، غذا و اثاث البیت که به طور متعارف باید با وضعیت زن متناسب باشد و خادم در صورت احتیاج او به واسطه مرض یا نقصان اعضاء و ...» آیا زن در نفقه پرداخت شده به او حق تملیکی دارد یا امتاعی؟ میزان نفقه چقدر است؟

۱- مفاهیم

نفقه یک واژه عربی و اسم مصدر «انفاق» به معنی صرف کردن هزینه است. کلمه هم خانواده ی آن که در فقه و حقوق کاربرد دارد عبارت است از منفق بروزن مشکل و آن کسی است که مکلف به پرداختن نفقه دیگری است. { صادقی ، زهرا، ۱۳۹۴ ، ص ۲۹ }

الف) معنای لغوی نفقه : در لغت نامه ها و فرهنگ نامه ها ریشه ی لغوی واژه نفقه و تفاوت کاربرد آن با واژه های متعدد بیان شده که به نمونه هایی از آن اشاره میشود.

۱ در لسان العرب در مورد معنای انفاق در آیه شریفه « إِذَا لَأْمَسْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ أَمَدَهُ اسْت. (ابن منظور، سال ۱۳۷۵، ص ۳۵۷)

خَشْيَةُ الْفَنَاءِ وَ الْنَفَادَةِ تَرَسُ مِنْ أَنْ يَنْفَقَ الْمَالُ؛ مال را به مصرف رسانید. نفق ، الزاد، ینفق نفقاً تمام شد و النفقه آنچه هزینه شود جمع آن نفاق و نفقات است.»

در کتاب معجم مقاییس اللغة آمده است: «النون» والفاء والقاف اصلان صحیحان يدل أحدهما على انقطاع شيء وذهابه والآخر على إخفاء شيء. حروف بن. ف. ق در ترکیب نفق بر دو چیز دلالت میکند انقطاع و از بین رفتن چیزی مخفی نمودن چیزی .

مورد اول، مثل عبارات نفقت الدابة نفوقاً مانت و نفق الشيء که به معنای از دست دادن آن چیز است و انفق الرجل یعنی نیازمند شد و آنچه نزدش بود از دست داد. (ابن فارس، ۱۳۶۳، ص ۴۵۴)

در کتاب معجم متن اللغة در اشتقاق لغت نفقه دو احتمال آمده است. یکی از ماده «نفوق به معنای فنا و نیستی و دیگری از ماده «نفاق» به معنای رواج و رونق است که در ادامه مینویسد معنای لغوی، نفقه آن مالی است که انسان به کسی که تحت تکفل او است می پردازد. (رضا، ۱۳۷۷ ه ق، ص ۹۷)

۴ در کتاب «القاموس الفقهي لغة واصطلاحاً» آمده است. النفقة اسم من الإنفاق که جمع آن نفقات و نفاق میشود. چیزی است که از درهما و مانند آن خرج میشود. چیزی است که انسان برای عیال و خانواده اش خرج میکند. مالی است که واجب شد مرد در قبال همسرش بپردازد تا اموری مثل طعام لباس مسکن، حضانت و مانند آن را برای زوجه تأمین نماید. (سعدی، ۱۴۰۸ ق، ص ۳۵۷)

ه. راغب در مفردات الراغب الأصفهانی، مفردات، ص ۸۱۹) میگوید نفق الشيء مضي و نقد انفاق کردن چیزی به معنای از دست رفتن و نابودی آن است

نفقه: اسم است برای چیزی که انفاق میشود. همانگونه که خداوند در قرآن می فرماید: «و ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ» بقره (۲) آیه (۲۷۰) وَوَلَا يُنْفِقُونَ نفقه» (توبه آیه ۱۲۱)

خلاصه ی بیان این که در معنای لغوی نفقه میتوان گفت «نفقه»، دو معنا دارد: آنچه که انفاق و بخشش کنند. آنچه صرف هزینه ی عیال و اولاد کنند هزینه زندگی زن و فرزندان روزی و ما یحتاج معاش (دهخدا، ۱۳۷۳، ص ۶۷۳)

ب معنای اصطلاحی نفقه :

در اصطلاح نفقه از لحاظ شرع و قانون دارای تعاریفی است که بطور جداگانه از دیدگاه فقه امامیه ، فقه عامه و حقوق مورد قرار خواهد گرفت.

۱ نفقه از منظر فقههای امامیه

فقیهان شیعه غالباً به جای تعریف نفقه به بیان مصداقهای آن پرداخته اند در ادامه به بیان دیدگاه جمعی از فقیهان شیعه در این باره می پردازیم.

الف-در نفقه ۶ چیز واجب است که عبارت اند از طعام و ادام برنج خورش و نان) ، خدمتکار، لباس وسایل نظافت و مسکن ضابطه در نفقه نیاز زوجه به موارد مذکور است که متناسب با عرف دیار زوجه است. (علامه حلی ، ۱۴۲۰ ه ق، ص ۲۹)

ب-نفقه ی زوجه ۸ مورد است:

طعام؛ ادام خورش متعارف اهل بلد زوجه؛ خدمتکار (در صورتی که زن دارای شرافت بوده و عرفاً امور چنین زنی به وسیله ی خدمتکار انجام میپذیرد و با به علت نیاز به خدمتکار جزء نفقه وی است هم چنین نفقه ی خدمتکار نیز به عهده ی شوهر است؛ لباس برای خود و خدمتکارش فراش که شامل زیرانداز، روانداز و فرش است؛ وسایل آشپزی و نوشیدن؛ وسایل نظافت مسکن (فاضل هندی ، ۱۴۰۵ ه ق، ص ۵۶۳ تا ۵۶۸)،

۲- نفقه از دیدگاه فقه عامه :

در ادامه به بیان دیدگاه برخی از فقههای عامه در تعریف نفقه می پردازیم.

یک نفقه عبارت است از طعام زوجه و خادمش (الکاسانی، ۱۳۹۴ ه ق، ص ۱۰۸)

دو نفقه از نظر شرع خوراک پوشاک و مسکن است .(ابن عابدین، ۱۴۲۱ ه ق، ص ۶۲۸)

سه نفقه عبارت است از «قوت» یعنی خوراکها از نان و ... که قوت غالب است. و (ادام) به معنای روغن یا خورش و غیر اینها برحسب عادت اهل آن دیار لباس و مسکن. (الصاوی، بی تا، ص ۹۱۰)

چهار نفقه عبارت است از هر چیزی که قوام و بقای حیات انسان به آن منوط است. بدون اسراف. (الخرشی، بی تا، ص ۱۸۸) «ما به قوام معتاد حال آدمی دون سرف»

به طور خلاصه با توجه به عبارات مذکور میتوان گفت نفقه در اصطلاح فقهای عامه چیزی است که مرد برای خانواده، همسر، نزدیکان و بندگان خرج میکند و برخی دیگر نیز نفقه را شامل هر چیزی که بدون اسراف قوام و بقای حیات انسان به آن منوط باشد می دانند. (صادقی، ۱۳۹۴، ص ۳۵)

نفقه در اصطلاح قانون :

نفقه عبارت است از همه ی نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن از قبیل مسکن، البسه، غذا، وسایل منزل، هزینه های درمانی بهداشتی و خادم در صورت عادت یا احتیاج به دلیل نقصان یا بیماری (سید علی محمد یثربی، قمی حقوق خانواده در قانون مدنی) باید توجه داشت اموری که به عنوان اجزای نفقه در ماده ۱۱۰۷ آمده مانند مسکن و غذا (البسه از باب نمونه و مثال است و جنبه ی انحصاری ندارد؛ چراکه تحول شیوه ی زندگی در هر روز نیازهای تازه به وجود میآورد و این نیازها را نمیتوان در چارچوب معینی محصور کرد و به ناچار باید دآوری را بر عهده ی عرف گذاشت.

در تعریف نفقه ی زن میتوان گفت تمام وسایلی است که زن با توجه به درجه تمدنی محیط زندگی و وضع جسمی و روحی، خود بدان نیازمند است. (کاتوزیانی، ۱۴۰۲، ص ۱۸۷)

تشخیص این که کدام وسیله را بایستی از ارکان نفقه زوج شمرد، با عرف است و ملاک ثابتی ندارد. در ماده ۱۱۰۷ ملاک تعیین نفقه، تنها وضع زن قرار داده شده است؛ (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶، ص ۱۷۲) (کاتوزیانی

مباحث مربوط به ماهیت نفقه - امتاعی بودن یا تملیکی بودن نفقه - عمدتاً در ذیل مباحث مربوط به نفقه‌ی زوجه مطرح شده است از منظر فقهای امامیه ماهیت نفقه‌ی زوجه بستگی به این نکته دارد که موضوع نفقه با مصرف از بین می‌رود یا همچنان باقی است. چنانچه از بین رفتنی باشد معتقد به تملیکی بودن آن هستند؛ اما اگر پس از مصرف عین باقی میماند مانند مسکن در این صورت اتفاق بر امتاعی بودن آن دارند. در سایر موارد مانند لباس کفش و ... که کالای مصرفی هستند و پس از مدتی از بین می‌روند اختلاف نظر وجود دارد در مورد نفقه‌ی اقارب فقها معتقد به امتاعی بودن آن هستند. این مساله حتی شامل موضوعاتی که با مصرف از بین می‌روند نیز میشود طبق این مبنا امتاعی بودن نفقه منقذ علیه حق تصرفات مالکانه از قبیل بخشش فروش و در مورد آن ندارد

۲- مقدار و مصادیق نفقه

بسیاری از فقها تصریح دارند که در شریعت نفقه مقدار بندی نشده و ملاک نیاز زن است. (موسوی خمینی، ۱۳۸۴، ص ۳۱۵) در بیان مصادیق نفقه میان سخنان فقها اختلافهایی دیده میشود این اختلافها به مسائلی مثل وضعیت، زمانی عرفهای گوناگون مناطق و اموری شبیه آن رجوع می‌کند بیشتر فقها عناوین کلی نفقه را به طور مشترک مسکن لباس، غذا، اثاث خانه و خادم شمرده اند در ردیف اثاث خانه وسایل بهداشتی مورد نیاز نیز آمده است همان ص ۳۱۵ برای نمونه ر.ک: حسن بن یوسف الحلّی قواعد الحکام هزینه دارو و درمان در صورتی جزو نفقه است که مستلزم مخارج سنگین نباشد. (علا سوند، ۱۳۹۲، ص ۲۵۰) در کمیت غذا معیار سیر کنندگی آن بوده و در کیفیت غذا لازم است به آنچه متعارف است مراجعه شود؛ یعنی غذایی که زن در آن شهر معمولاً می‌خورد و مضر به حالش نباشد. در مصادیق غذا بر مورد خاصی اصرار نشده بلکه از گوشت میوه جات و حتی نوشیدنیهای تفننی مثل چای - آنچه برای یک زن متعارف است - باید در نفقه وی لحاظ شود. (شیخ انصاری، ۱۳۷۷، ص ۴۸۳ - ۴۸۵) درباره مسکن معمولاً معتقدند ملکی یا اسیتجاری بودن آن به انتخاب مرد وابسته است. ولی خود خانه باید در شان باشد و زن میتواند بخواهد که مسکن او مستقل باشد؛ به این معنا

که اگر در کل خانه کسان دیگری نیز زندگی میکنند باید اتفاق مستقلی برای زن در نظر گرفته شود. (موسوی خمینی، ۱۳۸۴، ص ۳۱۶)

استخدام خدمتکار نیز در دو صورت لازم است نخست آنکه زن به خدمتکار عادت داشته باشد؛ دوم هنگامی که زن به سبب بیماری به آن نیاز داشته باشد. (همان) به فتوای امام خمینی الله در همه موارد نفقه بهتر است به عرف و عادت مراجعه شود. دیگران نیز بر این مسئله تأکید داشته اند. (مروارید، ۱۴۱۰ ه ق، ص ۳۸)

ملاک نفقه :

درباره ملاک نفقه دو نظریه مطرح است شماری ملاک کمیت و کیفیت نفقه را وضعیت مرد و گروهی دیگر شان زن قرار میدهند اگر زن و شوهر از نظر وضعیت مالی و موقعیت خانوادگی و اجتماعی وضعیتی مشابه داشته باشند وضع هر کدام میتواند ملاک قرار گیرد و از این نظر مشکلی پیش نخواهد آمد ولی اگر تفاوتی در میان باشد باید دانست که شان و وضعیت کدام یک از مرد و زن ملاک قرار میگیرد فتوای مشهور فقها این است که ملاک وضعیت و شان زن است. (موسوی خمینی، ۱۳۸۴، ص ۳۱۵-۳۱۶) شیخ طوسی معتقد است که ملاک حال زوج اگر مرد قادر (موسر) باشد باید برای زن توسعه داده نفقه بیشتری دهد و اگر توانایی مالی نداشته باشد (معسر) به اندازه وسعش به تأمین زن موظف است. (مروارید، ۱۴۱۰ ه ق، ص ۳۵۸)

محمد بن حسن الطوسی، المبسوط علی اصغر مروارید، سلسله الینابیع الفقهیه، ج ۳۸، ص ۳۵۸ ایشان در کتاب خلاف برای هر دو وضعیت مقدار تعیین کرده اند. در هر حال قدرت بر نفقه شرط صحت ازدواج نیست بلکه شرط وجوب انفاق است. (الحر عاملی، ۱۳۷۲، ص ۵۰۹-۵۱۰) در صورت نپرداختن نفقه در ذمه مرد باقی میماند چه معیار حال زوج باشد و همان مقدار پرداخت نشده باشد چه معیار حال زوج باشد. (موسوی خمینی، ۱۳۸۴، ص ۳۱۵-۳۱۶)

نتیجه گیری :

به طور کلی نتیجه ی بررسی پژوهش در باب نفقه را میتوان چنین بیان کرد : نفقه در اصطلاح فقها عبارت از نیازها و مایحتاج ضروری مورد نیاز زندگی که منفق مکلف به تأمین آن برای منفق علیه زوجه با اقارب است. اصل وجوب نفقه به وسیله ی آیات روایات و اجماع به اثبات میرسد که مباحث مربوط به ماهیت نفقه - امتاعی بودن یا تملیکی بودن نفقه - همراه با مباحث مربوط به نفقه ی زوجه آمده که از منظر فقهای امامیه ماهیت نفقه ی زوجه بستگی به این نکته دارد که موضوع نفقه با مصرف از بین میرود یا نه

در بیان مصادیق نفقه اقوال مختلفی آمده است که غالباً ، خوراک پوشاک ، مسکن لوازم منزل و خادم را جزء نفقه محسوب نموده اند. برخی دیگر از فقها اموری از قبیل هزینه ی دارو و درمان و..... را نیز بر آن افزوده اند؛ زیرا معیار برخی فقها در تعیین مصادیق نفقه عرف و برخی دیگر متفاوت هست.

منابع :

۱. قرآن کریم
۲. صادقی ، زهرا، فقه و نفقه ، چاپ اول، انتشارات نور السجاد، پاییز ۱۳۹۴ .
۳. علاسوند ، فریبا زن در اسلام، چاپ اول، مرکز نشر هاجر ، بهار ۱۴۰۰

۴. فرشتیان ، حسن ، نفقه زوجه ، ویرایش دوم چاپ دوم بوستان کتاب ، قم ، ۱۳۸۱ ش.
۵. مکارم شیرازی ، ناصر ، کتاب النکاح، سلسله مباحث خارج فقه، چاپ اول ، انتشارات امام علی بن ابیطالب (ع) ، قم ، ۱۳۷۸ ش،
۶. الموسوی الخمينی (امام)، سيد روح الله ، تحرير الوسیله ، موسسه النشر الإسلامی، قم ۱۴۱۵ ق.
۷. این منظور ، جمال الدین محمد بن مکارم لسان العرب ، چاپ اول، دار صادر، بیروت، ۱۹۹۷ م و چاپ اول ، ادب الحوزه ، قم ۱۴۰۵ ق.
۸. الحر العاملي، محمد بن حسن، وسائل الشیعه الى تحصیل مسائل الشیعه، بی چا ، ناشر: اسلامیه . ایران . تهران، سال نشر : ۱۳۷۲،
۹. ابن بابویه ، محمد بن حسن ، من لایحضر الفقیه ج ۴، ناشر: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم . دفتر انتشارات اسلامی - قم - ایران
۱۰. محمد بن اسماعیل ، صحیح البخاری ، ج ۳، بی نا،
۱۱. موسوی همدانی ، سید محمد باقر ، ترجمه تفسیر المیزان ، ج ۱۹، انتشارات ک دار الفکر ، سال نشر ، ۱۳۹۴، قم،
۱۲. الکاسانی ، بدائع الصنائع، ج ۵، انتشارات : دار الكتاب عربی ، بیروت ، لبنان، سال انتشار: ۱۳۹۴ هجری قمری
۱۳. ضیایی فرد، سعید ، جایگاه مبانی کلامی در اجتهاد ، چاپ سوم ، ناشر بوستان کتاب، سال نشر ۱۳۹۷
۱۴. جعفری لنگرودی ، محمد جعفر ، حقوق خانواده ، چاپ ۴، ناشر ک گنج دانش ، سال نشر ۱۳۸۶،
۱۵. محمد بن عبدالله ، الخرشى ، حاشیه الخرشى، ج ۵، ناشر : دار کتاب بیروت لبنان ، سال نشر ۱۴۱۰ ه ق
۱۶. کاتوزیان ناصر ، حقوق مدنی خانواده (نکاح و طلاق، روابط زن و شوهر) ، انتشارات: گنج دانش ، چاپ پنجم: سال نشر، ۱۳۷۸

